

Wintermoord op Dun van 1758 opgelost

door Jan van Helvoirt

De koelbloedige moord op Jan van de Sande die gepleegd werd in de winter van 1758 is alsnog opgelost. Of beter gezegd: schreven we in 'Esbeek, niet van gisteren' nog dat de daders nooit gepakt waren, nu weten we beter!¹ Een van de redenen is wellicht dat de zaak voor de schepenen van Den Bosch en niet voor die van Hilvarenbeek berecht werd. In 'Dataschurk' zouden alle processen die voor de Bossche schepenen gehouden waren te vinden zijn. Dat was echter niet het geval voor deze roofoverval.

In het Bossche stadsarchief worden ook nog de 'Vonnissenboeken' bewaard.² En daarin kwam ik onlangs toevallig de vermelding van *Dun* tegen. In een uitgebreid overzicht werden de misdaden van de Dunse overvallers weergegeven. En dat waren er nogal wat!

Bendeleden berucht

Hoewel de samenstelling van de bende vaak wisselde, kunnen we toch Joseph de Vriese als leider aanmerken. Dat blijkt ook wel uit zijn bijnaam *de Capitein van hondert gauwdieven*. Ook werd hij wel *Callotte* of *Prins Carel* genoemd. De mooiste bijnaam voor deze Vlaamse schurk vind ik overigens *de verlope student!* Hij werd geboren in het Westvlaamse Wingswalme in 1732. In oktober 1765 werd hij gearresteerd en even later in de hoofdstad behoorlijk aan de tand gevoeld. Toch wist hij erg snel, *buyten pyn en banden van yser*, al zijn misdaden op te biechten.

De bende waarmee hij optrok bestond vooral uit de volgende figuren: *Hendrik alias Cadixke, den Blonten Nol, Arike van Turnhout, Jacobus Pecret, Jan alias Stientjes Jan*. Deze laatste werd ook wel *Lampescherf* genoemd. Eerstgenoemde Kadexke heette eigenlijk Hendrik Brandings. De echte naam van Arike was Adriaan Regent. Andere bijnamen voor hem waren: het *Hoetske* of *Maggiel*. In 1766 werd een hele lijst gepubliceerd met de belangrijkste schurken: *Lyste van Vagabonden, Gauwdieven, Struikrovers en andere suspecte perzonen. etc.*³

Bendevorming was in die periode in Vlaanderen, Brabant en Limburg aan de orde van de dag. De grootste bende was die van Jan de Lichte, die opereerde van 1737 tot 1748. Even voordat hij zelf in Aalst werd terecht gesteld, vermoordde hij zijn eigen bendelid Jan de Vriese in Scheldewindeke.⁴ Wellicht was hij een broer van onze Dunse 'bendeleider' Joseph de Vriese. Tegelijkertijd is uiteraard nog de tweede bende van 'de bokkerijders' langdurig actief, die geen relatie had met de bende die Jan van de Sande doodde. De naam van de nabij gelegen uitspanning 'In den Bockenreijder' wil een (overigens foutief!) verband leggen met het stroomafwaarts gelegen gebiedje: de Hertgang! De betekenis (eertganc) is immers: gemeenschappelijke beemden gelegen aan stromend water!

De eerste overval van onze Vlaamse bende in een boerderij, winter 1754, leverde slechts een paar kousen op. Bovendien vluchtte de bende toen de bewoners wakker werden. Ook bij een inbraak in de zomer van 1755 bij Averbode bestond de buit uit wat kleding. Even later zetten ze een kraak in Aarschot. Steeds werd *een gat door de leeme wand nevens de voordeur* gemaakt.

¹ J. van Helvoirt. De Esbeekse haardgangen tot de eeuwwisseling, In: 'Esbeek niet van gisteren', 1989. pag. 64

² RA Den Bosch. Vonnissenboek nr. 43 f 635 e.v.

³ Bibliotheek Stadsarchief 's-Hertogenbosch

⁴ F. Vanhemelryck. Ellendelingen voor galg en rad 1400-1800. 1984. pag. 34

In april 1756 vond de eerste gewapende overval plaats. Met geladen pistolen werd een huis in Beessel overvallen. Vijf bewoners werden met de handen op de rug en met de voeten bij elkaar vastgebonden.

Steeds een tipgever

De volgende diefstal vond plaats in Selk in de zomer van 1756. Op 20 juli 1757 wist tipgever, Arike van Turnhout, een herberg/brouwerij in Kleinen-Breugel aan te wijzen als geschikt doelwit. Bij deze gewapende overval werden de sleutels van de kast opgeëist en de buit was voor elk ruim 60 rijksdaalders!

In dezelfde zomer had tipgever Jan Drayer blijkbaar niet goed genoeg gekeken. In Neer Itteren werd de overval afgebroken *dat alzo een klyn hondje gerugt maakte*.

Even later ging het bijna fout! Vlak bij Hasselt werd aangeklopt bij een hoeve om de weg te vragen, zoals dat op Dun ook zou gebeuren. De vrouw verzette zich echter hevig en wist het licht uit te doen. Daardoor kon een van de kinderen het huis uitvluchten en de burens alarmeren. Toen ze op de vlucht sloegen beet de waakhond steeds nijziger naar onze Joseph. Maar: *na dat hy syn pistool op dien hont gelost had, dien hont niet meer gehoord heeft!*

Bij de volgende kraak was er wederom een hond *die seer blafte!* Hoofdverdachte Joseph, die de wacht hield, haalde een stuk ham uit het huis. Hij *wierp dat stuk dien hont voor, die daar op sweeg*. Ook de bewoners zwegen, want ze werden geboeid en gekneveld!

In de winter van 1757 werd herberg *de Roskam* in Turnhout bezocht. Nadat ze in de kelder slechts brandewijn vonden ging men bij elkaar op de rug staan om aldus het bovenlicht kapot te slaan. Alle mensen werden goed vastgebonden en om wat licht te maken werd wat stro uit het dak aangestoken!

Vrouw onvriendelijk

Op 4 september 1759 werd een huis in Liempde bezocht. Joseph stond weer op wacht en hoorde *de lieden in het huys schreeuwen*. De huisbewoners werden flink afgeranseld, terwijl Blonten Nol aan het bakken sloeg. Onze schildwacht kreeg buiten *een stuck van een spekstruyf* aangereikt.

Op 22 maart 1760 klopte men aan bij een huis te Vorst. Toen de zoon opendeed probeerde hij zich te weren. Prompt had onze leider hem *met zyn mesch een snede toegebragt* en een ander gaf hem *eenige stampen op het hoofd*. Bovendien wist Joseph de ontvluchte dochter te achterhalen en had haar *by de put stevig aangevat!* Even later schrok men er niet voor terug om een vrouw, *welke was hoog swanger*, bruyt op het bed vast te binden.

De predikant van Bakel kreeg ook bezoek van onze bende. Terwijl enkele personen vastgebonden werden hadden de predikant en zijn dienstmeid zich op een zoldertje verborgen. Bendeleider Joseph wist ze echter te vinden: de predikant kreeg stokslagen en de dienstmeid werd van de zolder gesmeten. Nadat hij zich als *Lutersch van religie synde* uitgegeven had, kon hij toch niet van een vrouwspersoon, die hij gebonden had, afblijven!

In de buurt van Visé werden alle kloosterlingen *in hun celleke opgesloten!* Bendelid, Docus de Tater, was op het dak geklommen en had de ketting, *waar mede de Heremiten het klokje luyden*, opgetrokken. Terwijl de kluizenaars in hun ermitage haveloos achterbleven, werd de grote buit verdeeld in een bosje bij de galg van Maastricht!

Dat geintje haalde men ook uit *aan het huys van den schoolmeester en koster van Gerwen*. Men zorgde ervoor dat de klok niet geluid kon worden. Bovendien werd *het sleutelgat van de toorendeur met steentjes toegestopt*. In alle rust kon men hun slag slaan. De buit was ook enorm!

Geweld neemt toe

Op de feestdag van St. Jan was de buit daarentegen nihil. Heyntje van Goch had een mooie koperen ketel door een gat in de gootsteen weten te bemachtigen. Toen men echter bemerkte dat er enorm veel volk op de vloer was, besloot men de diefstal te staken *en voors. ketel door het zelfde gootgat wederom te steken!*

In de zomer van 1760 wist een vastgebonden vrouw zich echter los te peuteren en alarm te slaan waarop de bende vluchtte. Meteen daarop namen ze wraak in hetzelfde Olmen door een boerengezin gewelddadig te overvallen.

Na nog vier overvallen was men in april 1761 de uitbater van een herberg te slim af. Drie personen, *sich uytgevende voor paardenkopers*, logeerden die avond in de herberg. Een van hen wist van binnenuit de voordeur open te maken. Dit *onder voorgevinge van te gaan wateren*. Meteen sprong een grote groep bandieten binnen en alles werd geroofd.

In hetzelfde voorjaar had men bij een woning de toegang met geweld geforceerd: *de deur met een boom opengelopen*. Ze vonden slechts een oude vrouw, die ze ook maar vastbonden. Haar man was in paniek in het vlas op zolder gevlucht, *by wien ze, uyt vreeze voor brand, met het ligt niet durfden gaan!*

In de zomer van 1761 had een van de bendeleden, Peter alias Klippel, zich zwart gemaakt. Blijkbaar was hij daar goed bekend, want op zijn aanwijzingen werd een boerderij tussen Aken en Luik beroofd. De man werd na een flinke afrossing gedwongen het verstopte geld uit het hooi te vissen. Een jaar later stuitte men op meer tegenstand. Via het keldergat kwam men in de slaapkamer van een herbergier terecht. Daar trof men de waard aan, *die zig met een sabel sterk verweerde*. Maar Hendrik van Aken, *alias de Spitskop*, wist hem te overmeesteren en met een stok af te ranselen. Toen trok Klein Peterken een mes en bracht *een swaare snede in het dik van het been toe*. Onze hoofdverdachte wilde nog wel met een neusdoek een noodverband aan te leggen!

In Beringen kon Klein Peterken zich wederom niet bedwingen. Zijn echte naam was overigens Peter Francis Goet.⁵ Met een stuk hout werden de vastgebonden huisgenoten flink toegetakeld. In Aarschot ging hij helemaal door het lint. De bewoner Simon Snyder werd vastgebonden *en op een erbarmelijke wyze geslagen en mishandelt en denselven dood geslagen soude hebben indien sy het niet belet hadden!*

Een jaar daarna ramde de bende met een zware paal de achterdeur van een boerderij in Herselt en wist men in Baalen via de koestal met een bijl de slaapkamerdeur te forceren.

Eten roven en eerlijk delen

Vaak werd louter voedsel gestolen. In 1759 werden met stokken de ijzeren spijlen uit een keldergat gebroken. Buit: twee potten boter en een mik. Even later in die koude winter wist Tist den Hazemond met een ladder een zoldervenster te bereiken. Zo kon hij twee stukken spek boven uit de schouw bemachtigen. In Olmen stal men uit een kelder *boter en veth*. In een herberg bij Hasselt had men enige carbonades geroosterd en *Hogardsbier* gedronken. De inwoners had men *op een matras doen leggen!*

In 1760 stal men te Sittard een schaap dat men ter plekke slachtte en even verderop *hadden zij het met hunne vrouwe gegeten*. De volgende buit was *een vetten hamel*. In Schimmert stal men nog twee schapen, *welke zy in een weyde, digt by het huys, geslagt en het vel afgetrokken hebben*. In Beringen roofde men in 1761 twee kalveren die men in Lummen aldaar *met hunne vrouwlieden agter heggen en struyken consumeerde*. Niet alleen het eten, ook de complete buit werd steeds eerlijk verdeeld. Meestal op een redelijke afstand van de plaats van de overval. In het geval van de Dunse moord was dat de heide bij Postel. De bendeleider kreeg voor zijn aandeel: *behalven het geld, een vrouwe lyfke, een neusdoek, en een silver kruysje!*

⁵ Lyste van Vagabonden etc. 1766

Op naar Esbeek

In de winter van 1757 werd op een avond pardoos een huis binnengevallen door een openstaande deur, terwijl de mensen zaten te eten! Onze hoofdverdachte drong een kamer binnen waar moeder en dochter apart woonden. Met het pistool op de borst werden alle huisgenoten gebonden en gekneveld. Jan de Vriese wist behalve veel geld ook *een paruyk* te bemachtigen die hij prompt opzette. Sindsdien kreeg hij de bijnaam: *Callotte!*

Arike van Turnhout wist even later een geschikte herberg in Esbeek om hun slag te slaan. In gezelschap van den Blonten Nol, Cadixke, Jacobus Pecret, Lampescherf en Joseph de Vriese kwam men de herberg aan de Dunse Dijk op donderdagavond 12 januari 1758 binnen. Nadat men zich geruime tijd *in den haart hadden nedergezet* en een paar kannen bier had laten tappen, kwam zoon Peter van de Sande opdagen. Die werd met een stok afgeranseld terwijl de vrouw met een pistool op afstand werd gehouden. Nadat een dienstmeid ontvlucht was, wist opa Jan van de Sande ook via het venster de stramme benen te nemen. Dat zou hem noodlottig worden, want hij werd met verscheidene messteken en *een houw op het voorste been van het hoofd* dodelijk verwond. Na snel wat spullen gestolen te hebben sloegen ze op de vlucht, nadat ze *het ligt uytgesmeten hadden*.

Na dit gewelddadige bezoek in Esbeek zou het geruime tijd duren voordat men weer op roverspad durfde. Maar een jaar later op 6 januari 1759 was het weer zover. Ook hier kwam men een boerderij binnen, net als in Esbeek, door de weg te vragen! Gedurende elf jaren wist deze bende zowat ongestoord hun wandaden voort te zetten. Tussen 1754 en 1765 had men liefst meer dan 75 roofovervallen gepleegd!

Berechting in 's-Hertogenbosch

Behalve Jan van de Sande uit Esbeek viel er nog een dodelijk slachtoffer. Maar dat betrof een van de bendeleden zelf!

Op 25 mei 1762 ging de bende na een mislukte overval in Wanroy tijdelijk uit elkaar. Joseph de Vriese en Blonten Nol vroegen in een herberg te Lummen wat te eten. Ze moesten de gekregen aardappelen zelf schillen. Blonten Nol wierp steeds enkele ongeschilde aardappelen in de pan. Na het koken kreeg hij die echter steeds voorgeschoteld.

Er ontstond buiten een gevecht, waarbij Blonten Nol een mes trok en Joseph een met scherp geladen pistool! Nol riep getergd: *Smyt het pistool van uw af en vegt met het mesch tegens my!* Hij deed 'het kruid van de pan' en er ontstond een messengevecht. De steken vielen over en weer *en denkende dat deselve genoeg hadde, zig omdraayde, waarop Nol hem by de slip van syn rok vatte en meende te steken, als wanneer hy gevangene aan gemelde Nol nog een zwaarderden steek of twee averegts gegeven heeft.*

Behalve de moorden werd Joseph de Vriese door de Bossche justitie op 21 november 1766 ten laste gelegd: *associeeringen met fameuse schelmen, rovers en gauwdieven, samenrottingen met deselven, dragen en gebruyk van geladen pistolen, pleegen van menigvuldige huysbraken, diefstallen en geweldenaryen, gepaart gaande met dreigementen, maltraiteeren, binden, slaan, en kwetsen van lieden, het begaan van vrouwe-kragt en manslag!*

Onze boef was overigens voorheen al drie keer gezeseld en gebrandmerkt, hetgeen hem echter niet tot een beter leven gebracht had. Integendeel: de delicten waren alleen maar zwaarder geworden. Daarom werd op 13 december 1766 de 'hoogste straf' gegeven. Hij werd in Den Bosch door de scherprechter *van onderen op levendig geradbraakt, het hooft met een byl afgehouden en op een pin gezet*. Vervolgens werd het lichaam op het buitengerecht als afschrikkend voorbeeld op een rad tentoongesteld.

Terwijl in Beek 16 onschuldige inwoners aan een besmettelijke ziekte bezweken waarvan men de naam niet eens kende, blikte het verstarde hoofd van De Vriese vastgepind strak, boven het ontzielde lijk uit, het kille Bossche Broek in.